

دانشگاه کاشان
دانشکده معماری و هنر
گروه آموزشی هنر اسلامی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته هنر اسلامی گرایش سفال و سرامیک

عنوان:

پژوهشی در کاشیهای مزین به اسماء الحسنی
در مساجد جامع ایران

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر امیر حسین چیت سازیان

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر عباس اکبری

بوسیله:

مهدی رجائی

خرداد ماه ۱۳۹۰

سَمَاءُ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَالْمَاءِ الْمَهِينِ

تاریخ :
شماره :
پیوست :

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد / دکتری

نام و نام خانوادگی دانشجو : آقای مهدی رجایی شماره دانشجویی : ۸۶۴۳۵۱۰۱۹۷

رشته: هنر اسلامی   گرایش: سفال و سرامیک   دانشکده : معماری و هنر

عنوان پایان نامه: پژوهشی در کاشیهای مزین به اسماء الحسنی در مساجد جامع ایران

این پایان نامه به مدیریت تحصیلات تکمیلی به منظور بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد ارائه می گردد. دفاع از پایان نامه در تاریخ ۹۰/۴/۱ مورد تأیید و ارزیابی هیأت داوران قرار گرفت و با نمره $\frac{۱۷}{۲۰}$ به عدد: $\frac{۱۷}{۲۰}$ به حروف: $\frac{۱۷}{۲۰}$ و درجه $\frac{۱۷}{۲۰}$ تصویب رسید.

اعضای هیأت داوران

عنوان	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	اعضاء
۱. استاد راهنما :	دکتر امیر حسین چیت ساریان	استادیار	
۲. استاد مشاور :	مهندس عباس اکبری	مربی	
۳. متخصصان و صاحب نظران داخل دانشگاه :	دکتر حسین حیدری مهندس سید محمد حسین رحمتی	استادیار مربی	
۴. متخصصان و صاحب نظران خارج دانشگاه :	-	-	
۵. نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه :	دکتر ماشالله چشنی	استادیار	

ابراهیم نعمتی نای
مدیر تحصیلات تکمیلی

الهی:

هرچه گشتم از تو عزیزتر و لایق تر ندیدم که آنچه منسوب به حضرت توست به دیگری
تقدیم کنم. پس آنچه را که اجازتم دادی و به قلبم الهام فرمودی و مرا به فضیلت آن عنایت
نمودی و هرآنچه را که از تو بود به پیشگاه و ساحت مقدس حضرتت تقدیم می نمایم که
هرچه هست همه از توست و برای تو ...

با سپاس، تقدیر و تشکر از اساتید فرزانه:

جناب آقای دکتر امیر حسین چیت سازیان

و

جناب آقای دکتر عباس اکبری

چکیده:

هنر کاشی کاری سنتی ایران با دو شیوه معرق و هفت رنگ همچنان کالبد بی جان بناها را روح می بخشد. روحی که در پیچ و تاب اسلیمی ها و در زمینه های زیبای فیروزه ای با حضور اسماء الحسنای الهی عظیم تر و لطیف تر می گردد و اگر به قول سهراب سپهری چشم ها را بشوریم و جور دیگر دیدن را بیاموزیم آنگاه این سوالات ذهنمان را مشغول می کند که آیا نقش اسماء الحسنی بر زمینه کاشی ها تنها یک نگاره است؟ آیا این اسامی صرفاً پرکننده سطوح بناها هستند؟ یا اینکه می تواند با هدف اثر معنوی و متخلق شدن به نام های حضرت حق از راه دیدن و اندیشیدن به آنها کار شده باشند؟ و سوالات بی شماری از این دست که برای پاسخ دادن به آنها قبل از هر چیز نیازمند به معرفت فردی هستیم.

در این پژوهش با در نظر گرفتن اهمیت و نقش مهمی که اسماء الحسنی بر سطوح کاشی کاری های دوره اسلامی داشته اند با استفاده از روش میدانی و کتابخانه ای، به بررسی و معرفی نام های خداوند و چرایی استفاده از آنها در کاشی های مساجد پرداخته شده است. در بخش عملی نیز سعی شده تا ضمن برداشتی نو از خط کوفی نام های خداوند به صورت حجم های سه بعدی با استفاده از روش اسلب اجرا و ارائه گردند.

بدون شک استفاده از اسماء الحسنی در کاشی کاری ها، کارکرد های مختلف هنری، اجتماعی و فرهنگی دارد که از جمله جنبه های تزیینی و معنوی آن محسوس تر از سایر موارد است. همچنین ذکر لسانی نام ها می تواند رسیدن به قرب الهی و خداگونه شدن انسان را زمینه سازی نماید.

مهمترین نتیجه پژوهش حاضر نیز همین مساله است که با حضور این نام ها علاوه بر ایجاد فضایی زیبا و دلنشین، ذکر نام های خداوند متعال و درونی سازی آنها برای مخاطبان مورد توجه قرار گیرد.

کلمات کلیدی : سفال، کاشی های مساجد، اسماء الحسنی، خط، هنر اسلامی ایران

پیشگفتار:

کتاب آسمانی قرآن، مضامین سور و آیات آن همواره الهام بخش بسیاری از هنرمندان بوده است که هنرمندان کاشی کار نیز به نوبه خود از این قاعده مستثنی نیستند. کاشی با ویژگی های ذاتی خود بستری مناسب و مطلوب برای تجلی اسماء الحسنی می باشد که با انواع خطوط زیبای کوفی، ثلث و نسخ زینت بخش بسیاری از بناها بوده است.

در حوزه علوم اسلامی پیرامون اسماء الحسنی مطالب بسیاری نوشته اند، اما پیرامون جایگاه اسماء الحسنی در هنر کاشی کاری اسلامی منابع محدودی در دسترس می باشد، از جمله کتاب "سیر تحول محراب" نوشته علی سجادی که بیشتر به معرفی کلی آیات و اسماء پرداخته است. در این پژوهش که با رویکرد به مطالعه کتابخانه ای و میدانی در زمینه اسماء الحسنی در هنر کاشی انجام شده است سعی گردیده که از منظری جدید به نام های خداوند نگریسته شود همچنین در بخش عملی تحقیق، به جای استفاده از کاشی های صاف و دو بعدی که همواره سطوح بناها را مزین کرده اند، این بار با استفاده از همان آب و گل، نام های حضرت حق به صورت حجم های سه بعدی طراحی و اجرا شوند تا در فضاهای داخلی و خارجی با انواع کاربرد ها از مسجد گرفته تا مدرسه و از خانه گرفته تا باغ در معرض دید عموم قرار گیرند.

در حین انجام این پژوهش محدودیت ها و موانع متعددی از جمله؛ عدم دسترسی به مساجد جامع کشور و همچنین عدم وجود تصاویر مناسب با کیفیت مطلوب با تکیه بر اسماء الحسنی بود که پژوهشگر را با مشکلات فراوانی مواجه نمود.

اما با یاری خداوند متعال و با اتکا به این حدیث پیامبر اکرم (ص) که هر کار مهمی با "بسم الله الرحمن الرحیم" شروع شود ابتر نمی ماند، پژوهش اینجانب که با ساخت "بسم الله الرحمن الرحیم" شروع شد به انجام رسید. امید است این پرونده همچنان باز باشد تا همه نام های حضرتش به صورت یک مجموعه اجرا گردد و در معرض دید عموم قرار گیرد.

در اینجا بر خویش لازم می دانم که از زحمات اساتید گرانقدر جناب آقای دکتر امیر حسین چیت سزایان، جناب آقای دکتر عباس اکبری، جناب آقای دکتر محمد راستگوفر و حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر احمد آکوچکیان تشکر و قدردانی نمایم.

مهدی رجایی

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه
مقدمه.....	۱

فصل اول: کلیات

۱-۱. موضوع تحقیق.....	۴
۲-۱. بیان و تعریف مساله.....	۴
۳-۱. زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق.....	۴
۴-۱. اهداف تحقیق.....	۵
۵-۱. اهمیت، ضرورت و ارزش تحقیق با تاکید بر کاربرد نتایج آن.....	۵
۶-۱. فرضیه ها یا سوال های ویژه.....	۵
۷-۱. روش انجام تحقیق.....	۶

فصل دوم: اسماء الحسنی

۱-۲. ماهیت اسماء الحسنی.....	۸
۲-۲. رابطه انسان و اسماء الحسنی.....	۹
۳-۲. از جذبه تا حیرت.....	۹
۴-۲. اسماء الحسنی چیست؟.....	۱۰
۵-۲. حقیقت اسماء الحسنی.....	۱۲
۶-۲. تعداد اسماء الحسنی.....	۱۳
۷-۲. آیا اسماء خداوند توقیفی هستند؟.....	۱۴
۸-۲. اسم اعظم و معنای آن.....	۱۵
۹-۲. معانی اسماء الحسنی.....	۱۶

فصل سوم: خط و کاشی کاری

۱-۳. خط و نقوش خطی.....	۲۷
۲-۳. انواع خطوط.....	۲۹
۱-۲-۳. خط ثلث.....	۲۹

- ۳۰.....خط نسخ. ۲-۲-۳
- ۳۰.....خط کوفی. ۳-۲-۳
- ۳۱.....خط کوفی ساده. ۱-۳-۲-۳
- ۳۲.....خط کوفی تزئینی. ۲-۳-۲-۳
- ۳۳.....خط کوفی تزئینی مورق (برگدار). ۱-۲-۳-۲-۳
- ۳۳.....خط کوفی تزئینی مشجر (گل و برگدار). ۲-۲-۳-۲-۳
- ۳۴.....خط کوفی تزئینی معقد (گره دار). ۳-۲-۳-۲-۳
- ۳۵.....خط کوفی تزئینی معشق (پیچیده). ۴-۲-۳-۲-۳
- ۳۵.....خط کوفی بنائی. ۳-۳-۲-۳
- ۳۷.....آیا ایران خاستگاه خط کوفی تزئینی است؟ ۳-۳
- ۴۰.....جایگاه خط کوفی در هنر ایران. ۴-۳
- ۴۱.....هنر کاشی کاری در ایران. ۵-۳
- ۴۲.....کاشی معرق. ۱-۵-۳
- ۴۲.....کاشی هفت رنگ. ۲-۵-۳
- ۴۳.....کاشی معقلی. ۳-۵-۳

فصل چهارم: مساجد جامع در ایران

- ۴۵.....جایگاه مسجد در ایران. ۱-۴
- ۴۵.....مسجد و تزئینات وابسته به آن. ۲-۴
- ۴۶.....تعریف مسجد جامع. ۳-۴
- ۴۷.....تعداد مساجد جامع در ایران. ۴-۴
- ۴۷.....انتخاب مساجد جامع (جامعه آماری). ۵-۴
- ۴۸.....اطلاعات مساجد جامع. ۱-۵-۴
- ۵۰.....تفکیک و طبقه بندی داده ها. ۲-۵-۴
- ۵۲.....مسجد گوهرشاد و مشخصات آن. ۶-۴
- ۵۳.....گنبد مسجد گوهرشاد. ۱-۶-۴

۵۳	..... ۲-۶-۴. ایوان های مسجد گوهرشاد
۵۴	..... ۱-۲-۶-۴. ایوان جنوبی
۵۴	..... ۲-۲-۶-۴. ایوان شمالی
۵۵	..... ۳-۲-۶-۴. ایوان غربی
۵۵	..... ۴-۲-۶-۴. ایوان شرقی
۵۶	..... ۳-۶-۴. مناره های مسجد گوهرشاد
۵۷	..... ۷-۴. نقش رنگ در کاشیهای مسجد گوهرشاد
۵۸	..... ۱-۷-۴. رنگ سفید
۵۸	..... ۲-۷-۴. رنگ لاجوردی
۵۹	..... ۳-۷-۴. رنگ فیروزه ای
۵۹	..... ۴-۷-۴. رنگ زرد
۵۹	..... ۵-۷-۴. رنگ آبی
۵۹	..... ۶-۷-۴. رنگ سبز
۶۰	..... ۷-۷-۴. رنگ سیاه

فصل پنجم: تجزیه، تحلیل و نتیجه گیری

۶۲	..... ۱-۵. تجزیه و تحلیل فرضیه ها
۶۵	..... ۲-۵. نتیجه گیری
۶۷	..... ۳-۵. پیشنهاد
۶۹	..... ۴-۵. گزارش کار عملی
۶۹	..... ۱-۴-۵. طراحی حروف و ترکیب کلی نام ها
۷۳	..... ۲-۴-۵. مراحل ساخت طرح های نهایی

کتابشناسی

۹۲	..... منابع جدول ها
۹۲	..... منابع شکل ها
۹۳	..... چکیده انگلیسی

فهرست جدول ها

عنوان.....	صفحه.....
جدول ۱- تجزیه اطلاعات مساجد جامع.....	۴۸.....
جدول ۲- آمار مساجد از نظر کتیبه و اسماء الحسنی.....	۵۰.....
جدول ۳- نام مساجد جامع و اسماء الحسنای بکار رفته در آن ها.....	۵۱.....
جدول ۴- تعداد اسماء الحسنای بکار رفته در مساجد جامع.....	۵۲.....
جدول ۵ - طراحی اولیه حروف و ترکیب مختلف نامها.....	۷۱.....
جدول ۶- مراحل ساخت حرف «الف».....	۷۳.....
جدول ۷- مراحل ساخت قسمتی از نام «الرحمن».....	۷۶.....
جدول ۸- مراحل ساخت قسمتی از نام «الرحیم».....	۷۷.....
جدول ۹- تصاویری از سمباده زدن قطعه خام قبل از پخت.....	۷۹.....
جدول ۱۰- چیدن قطعات خام در کوره.....	۸۰.....
جدول ۱۱- نمای کلی از قطعات شکسته شده در کوره اول.....	۸۱.....
جدول ۱۲- مراحل ساخت کوره گاز سوز شهری.....	۸۲.....
جدول ۱۳- تصاویری از قطعات سرخ شده در حال پخت در دمای ۸۰۰ درجه.....	۸۴.....
جدول ۱۴- تصاویری از چینش بسم الله الرحمن الرحیم بعد از پخت.....	۸۵.....
جدول ۱۵- تصاویر تهیه شده از نام «یا حکیم».....	۸۶.....
جدول ۱۶- تصاویر تهیه شده از نام «یا قدیم».....	۸۷.....
جدول ۱۷- تصاویر تهیه شده از نام «یا علیم».....	۸۸.....
جدول ۱۸- تصاویر تهیه شده از نام «یا کریم».....	۸۹.....
جدول ۱۹- تصاویر تهیه شده از نام «یا مقیم».....	۹۰.....

فهرست شکل ها

عنوان.....	صفحه.....
تصویر ۱- کتیبه ثلث.....	۲۹.....
تصویر ۲- کتیبه نسخ.....	۳۰.....
تصویر ۳- خط کوفی ساده.....	۳۱.....
تصویر ۴- لوحه سنگی مرقد مطهر امام رضا (ع).....	۳۳.....
تصویر ۵- کتیبه کوفی تزئینی مورق (برگدار).....	۳۳.....
تصویر ۶- کتیبه کوفی تزئینی مشجر (گل و برگدار).....	۳۴.....
تصویر ۷- کتیبه کوفی تزئینی معقد (گره دار).....	۳۴.....
تصویر ۸- کتیبه کوفی تزئینی معشق (پیچیده).....	۳۵.....
تصویر ۹- کتیبه کوفی بنایی ساده.....	۳۶.....
تصویر ۱۰- کتیبه کوفی بنایی متوسط.....	۳۷.....
تصویر ۱۱- کتیبه کوفی بنایی مشکل.....	۳۷.....
تصویر ۱۲- لوح گچی ساسانی.....	۳۸.....
تصویر ۱۳- کتیبه کوفی.....	۳۸.....
تصویر ۱۴- تزئینات دوره ساسانی.....	۳۹.....
تصویر ۱۵- کاشی معرق.....	۴۲.....
تصویر ۱۶- کاشی هفت رنگ.....	۴۳.....
تصویر ۱۷- کاشی معقلی.....	۴۳.....
تصویر ۱۸- مسجد گوهرشاد.....	۵۲.....
تصویر ۱۹- گنبد مسجد گوهرشاد.....	۵۳.....
تصویر ۲۰- ایوان جنوبی مسجد گوهرشاد.....	۵۴.....
تصویر ۲۱- ایوان شمالی مسجد گوهرشاد.....	۵۴.....
تصویر ۲۲- ایوان شرقی مسجد گوهرشاد.....	۵۵.....
تصویر ۲۳- مناره های مسجد گوهرشاد.....	۵۷.....

مقدمه:

به کارگیری آیات کلام الله مجید و اسماء الحسنای الهی با سه عنصر آب، خاک و آتش در قالب خطوط پرکار و باوقاری چون کوفی، نسخ و ثلث و آراستن آنها با انواع لعابهای رنگارنگ در دوران اسلامی بخش عمده و ماندگاری از آثار با شکوه هنری این سرزمین را به خود اختصاص داده است.

هنرمندان سفال گر دوران اسلامی باعث تحولات و تغییرات زیادی در زمینه سفال گری شدند و این هنر فراموش شده در دوره ساسانی را جانی دوباره بخشیدند. بوم های منحنی خاکی ظروف و خشت های تخت کاشی را به انواع طرح های زیبای گیاهی، حیوانی، هندسی و از همه مهم تر آیات قرآن، اسماء الحسنای الهی و سخنان پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) مزین ساختند تا ماندگارترین دستاورد هنری این سرزمین همچنان پا برجا بماند.

قرآن مجید می تواند ملجا و منبع اصلی هر تحقیق اسلامی باشد و از آنجا که مهم ترین مسئله برای هر مسلمان میزان اتصالش با نور الانوار و ذات اقدس اله و سعی در خدا گونه شدنش می باشد، در این پژوهش بر آن شدیم که علاوه بر کنکاش نظری پیرامون موضوع این پایان نامه، یکی از ساده ترین راههای خدا گونه شدن که اتصاف به اسماء الحسنای الهی است را به طریقی دیگر و در قالبی از جنس خود انسان، از جنس خاک، اما با نگاهی نو و با به تصویر کشانیدن و با به نمایش گذاردن آنها در انواع فضاهای مختلف داخلی و خارجی و عمومی و خصوصی بستر سازی نموده و ابتدا به خویش و سپس به دیگر مسلمانان اتصاف به اوصاف الهی را نیز متذکر شویم.

پایان نامه حاضر پژوهشی است توسعه ای در کاشی های مزین به اسماء الحسنی در مساجد ایران که به روش کتابخانه ای و میدانی انجام شده است. در روش کتابخانه ای که با دیدگاه اسنادی - تاریخی به آن نگریسته شده با فیش برداری از کتب، پایان نامه ها و مقالات مرتبط و همچنین روگرفت از تصاویر مورد نظر، اطلاعات جمع آوری شده است. در روش میدانی نیز با مشاهده آثار موجود در بناها از جمله مساجد جامع مناطقی که در تزئینات آنها کاشی نقش عمده ای داشته است به جمع آوری اطلاعات پرداخته شده است. جامعه آماری پژوهش نیز در روش کتابخانه ای کلیه منابع ارائه شده در قسمت کتاب شناسی و همچنین تصاویری است که

توسط نگارنده از مساجد تهیه گردیده است. در روش میدانی نیز جامعه آماری تعدادی از مساجد جامع به ویژه مسجد جامع گوهرشاد مشهد مقدس است که به دلیل استفاده حداکثری از اسماء الحسنی نمونه انتخابی این پژوهش خواهد بود.

در این پژوهش در فصل اول ابتدا به ارائه طرح تحقیق، شامل بیان و تعریف مساله، پیشینه تحقیق، اهداف، فرضیه ها و ... پرداخته شده است. در فصل دوم مباحث روائی و قرآنی مربوط به اسماء الحسنای الهی، ماهیت اسماء الحسنی، رابطه اسماء و انسان، چیستی و حقیقت اسماء الحسنی، تعداد و معانی نام های حضرت حق اشاره شده است. در فصل سوم با توجه به طراحی فرم های مورد نظر در بخش عملی پژوهش انواع خطوط دوره اسلامی از جمله : خطوط ثلث، نسخ و خطوط کوفی ساده، کوفی تزئینی و کوفی بنائی معرفی شده اند. همچنین به معرفی هنر کاشی کاری در ایران و انواع روش های اجرای آن پرداخته شده است. در فصل چهارم ضمن بررسی تزئینات ۵۰ مسجد جامع از سراسر کشور و تهیه جدول های مختلف آماری به معرفی مسجد جامع گوهرشاد مشهد مقدس به عنوان یکی از نمونه هایی که بیشترین اسماء الحسنای الهی را در خود جای داده است، پرداخته شده. در فصل پنجم علاوه بر بررسی و ارزیابی نهایی فرضیه ها، نتیجه گیری و نیز گزارش کار عملی پژوهش ارائه شده است.

فصل اول : کلیات

۱-۱. موضوع تحقیق

بخش قابل توجهی از مهمترین نقشمایه ها و نگاره های بکار رفته در کاشی کاری های دوره اسلامی آیات کلام الله مجید و اسماء الحسنای الهی در قالب انواع خطوط کوفی، نسخ، ثلث می باشد. پیداست که مضامین این آیات و به ویژه نام های حضرت حق و ترکیب هنرمندانه آنها با بندهای اسلیمی ها و ختایی ها بر مخاطبان و نماز گزاران بی تاثیر نبوده است. لذا با توجه به استفاده از نام های خداوند در تزئینات معماری اسلامی، پژوهشی در کاشی های مزین به اسماء الحسنی در مساجد ایران، موضوع تحقیق پیش رو گردیده است.

۱-۲. بیان و تعریف مساله

هنر کاشی کاری در دوران اسلامی یکی از مهمترین آرایه های به کار رفته بر سطوح بسیاری از بناها از جمله مساجد جامع بوده است. مهمترین مساله محقق در این پژوهش چرایی استفاده از اسماء الحسنای الهی در تزئینات مساجد، به کار گرفتن برخی نام های خاص در این تزئینات، و در نهایت شناخت ارتباط نام ها و تاثیر درونی آنها بر نماز گزاران بوده است. اما انگیزه اصلی، کمک به توسعه صفات و اسماء الحسنای الهی در رفتارهای انسانی در قالب ارائه حجم های سفالین با استفاده از خطوط کوفی در فضاهای مختلف بوده است تا یاد خداوند متعال را همواره در ذهن انسان ها زنده سازد و ذکر همیشگی او را در روح و جان آنها جاری نماید.

۱-۳. زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق

تا کنون در زمینه کاشی و کاشی کاری در هنر دوره اسلامی منابع قابل ذکری از جمله کتاب ها، پایان نامه ها و مقاله های متنوعی توسط نویسندگان داخلی و خارجی ارائه شده است که از جمله آنها کتاب های ارزشمند استاد فرزانه و چهره ماندگار هنر ایران مرحوم محمود ماهر نقش است، که در نوع خود کم نظیر می باشند. از طرف دیگر نیز پیرامون اسماء الحسنای الهی نیز منابع بسیار گسترده تری هم به زبان فارسی و هم به زبان عربی همچون کتاب "شرح اسماء الله الحسنی" نوشته امام فخر رازی و کتاب "اسماء الحسنی و سیر و سلوک الی الله" نوشته سید کاظم ارفع، به رشته تحریر در آمده است که بدون شک ارائه فهرستی از آنها خود

یک پژوهش مجزا خواهد شد، اما کتاب، پایان نامه، پژوهش و یا مقاله ای با عنوان ذکر شده و یا مشابه با موضوع پژوهش اینجانب یافت نگردید که جایگاه اسماء الحسنای الهی را به طور خاص در کاشی کاری های مساجد بررسی نماید. اگرچه این مساله از فقر منابع کتابخانه ای به طور خاص با موضوع این پژوهش حکایت می کند اما در عین حال حکایت از بکر و جدید بودن این موضوع نیز می نماید. بدون شک این پژوهش بر پایه تحقیقات و یافته های قبلی محققان گذشته استوار است و امید است که در آینده نیز تکمیل کننده دستاوردهای محققان و پژوهشگران گرانقدر دیگر گردد.

۱-۴. اهداف تحقیق

- ۱- معرفی اسماء الحسنی به عنوان یکی از عناصر بکار رفته در کاشی های مساجد جامع ایران
- ۲- بررسی و معرفی انواع خطوط کوفی به کار رفته در کاشی کاری مساجد جامع ایران
- ۳- معرفی منظری جدید از کاربرد اسماء الحسنای الهی در فضاهای گوناگون

۱-۵. اهمیت، ضرورت و ارزش تحقیق با تاکید بر کاربرد نتایج آن

کتیبه ها یکی از محوری ترین تزئینات مساجد ایران به شمار می روند که دارای کارکردهای متعدد دیگری نیز می باشند. از جمله جایگاهی برای ارائه نام ها و صفات خداوند متعال است که خود را به وسیله آنها به انسانها معرفی نموده است، و در حدیث قدسی انسانها را به سوی این صفات فرا می خواند، بنابراین می توان ارزش اصلی آنرا درونی سازی این صفات و نام ها در انسان دانست. در این پژوهش این نام ها معرفی شده و با کاربردی جدید در فرمهای اصیل اسلامی- ایرانی علاوه بر به کارگیری در فضای مساجد، در سطح شهر از جمله میادین، پارکها، فضاهای سبز، مراکز آموزشی، فرهنگی و... نیز در راستای افزایش فضای معنوی استفاده خواهند شد.

۱-۶. فرضیه ها یا سوال های ویژه

- ۱- اسماء الحسنی پس از آیات قرآن پرکاربردترین متن های موجود در کاشی کاری ها هستند.

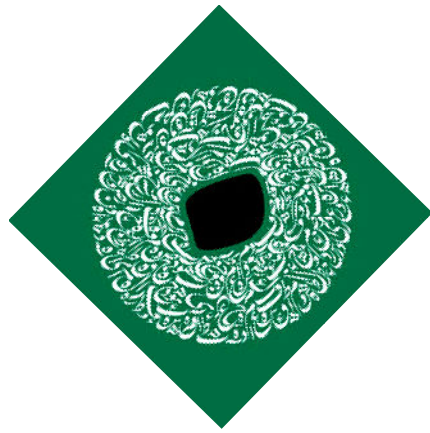
۲- استفاده از اسماء الحسنای الهی صرفاً جنبه تزئینی نداشته و تاثیر معنوی و اخلاقی آنها به عنوان سرلوحه رفتاری انسان نیز مورد نظر بوده است.

۳- از بین اسماء الحسنای الهی نام‌ها یا صفاتی که در ارتباطات انسانی کاربرد بیشتری دارند بیشتر به کار گرفته شده‌اند.

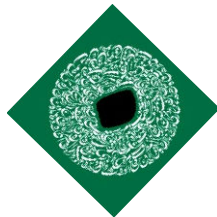
۴- در کاشی کاری های مساجد از نامهای مفرد خداوند متعال نسبت به نام های ترکیبی استفاده بیشتری شده است.

۱-۷. روش انجام تحقیق

نوع تحقیق انجام شده در این پژوهش توسعه ای می باشد که با استفاده از دو روش کتابخانه ای و میدانی انجام گرفته است؛ در روش کتابخانه ای گردآوری مطالب به صورت اسنادی-تاریخی و با استفاده از فیش برداری از کتب، پایان نامه ها، مقالات و تهیه عکس و اسلاید صورت گرفته و در روش میدانی به وسیله مشاهده مستقیم به بررسی آثار موجود در بناهای مساجد جامع مناطقی که در تزئینات آنها کاشی نقش عمده ای داشته، پرداخته شده است. جامعه آماری پژوهش نیز در روش کتابخانه ای کلیه منابع ارائه شده در قسمت کتاب شناسی و همچنین تصاویری است که توسط نگارنده از مساجد تهیه گردیده است. در روش میدانی نیز جامعه آماری تعدادی از مساجد جامع سراسر کشور می باشد که از بین آنها مسجد جامع گوهرشاد مشهد مقدس به دلیل استفاده حداکثری از اسماء الحسنی نمونه انتخابی این پژوهش خواهد بود. روش تجزیه و تحلیل پژوهش هم بر پایه تحلیل توصیفی بنا نهاده شده است.

فصل دوم: اسماء الحسنی

۲-۱. ماهیت اسماء الحسنی

عارفان شناخت نام های خداوند را پنجره تماشای او دانسته اند و هستی را بستر تجلی این نام ها شمرده اند. این فصل جستاری پیرامون معرفت به این نام ها است که در کتبی های بی شمار کاشی نقش بسته اند.

جهان آینه ظهور نام های خداوند است. بطور معمول آنچه ما از نام های خداوند می شناسیم، تنها واژه ها هستند. واژه هایی همچون الله، رحمن، رحیم، کریم، عظیم و... اما اگر اندکی بیاندیشیم خواهیم دید که هر یک از این واژه ها نشانی از حقیقت نام های او هستند. حقیقتی که سرچشمه همه این نام های زیباست. و خودش می فرماید که او را با این نام ها بخوانیم: **سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (اعلی-۱)**

این نام ها همه در زیبایی و حسن یگانه اند و هیچ یک از آنها در مقابل زیبایی نیستند. حتی نام هایی که به گمان ما غریب می آیند. خداوند در ساحت تنهایی وجود خویش، در آن بی کرانگی ازلی و ابدی خود را در می یابد و بر وجود خویش اشراف و احاطه دارد. در آن خلوت پر از هستی، خداوند بر خویش تجلی می کند، یعنی خود او خودش را می نگرد، می فهمد و بر خویش آشکار می شود. اینجاست که در آن روشنایی غیر قابل وصف، نام ها پدید می آیند. از این روست که حافظ غزلسرای بزرگ ایران در غزل شماره ۱۵۲ خود می فرماید:

در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد
عشق پیدا شد و آتش به همه عالم زد

تمام هستی سرشار از آیه ها و نشانه های خداوند است که بستر ظهور و آشکار شدن یکی یا گوشه ای از یکی از نام های اوست. در حقیقت، نام ها نمادهای مختصر شده خداوند می باشند که بر صفحه نگاشته شده اند.

همه نام های خداوند درهم تنیده اند و شبکه ای گسترده از یک نام واحد ایجاد کرده اند. شبکه ای همچون دعای زیبای جوشن کبیر، آنچه ذکر شد بنیاد هرگونه نشانه شناسی برای نام های خداوند متعال است. حال می توانیم هر وجودی را نماد و نشانه ای از نام های او بدانیم، و این

گونه است که هستی بستر و ساحت بی‌نهایتی برای آشکار شدن تمام نام‌های اوست، هرچه در این عالم هست، همه نام‌های او را باز می‌تاباند و انعکاس می‌دهد. و ما در تماشای آنچه هست، به زیارت نام‌های خداوند می‌رویم.

۲-۲. رابطه انسان و اسماء الحسنی

انسان آینه‌ای است که توان انعکاس تمام نام‌های خداوند را داراست، و تنها حقیقتی که چنین ارج و قربی در عالم دارد انسان است. این روح عجول برای رسیدن به حضرت حق آتشی افروخته در دل دارد که هر دم فروزنده‌تر از پیش و هر لحظه خواهنده‌تر از قبل است. به همین سبب «عارفان انسان را آینه و بستر ظهور اسم اعظم خداوند می‌دانند. با آن که تمام نام‌های خدا هر یک جلوه‌ای در انسان دارند، اما نام اعظم خداوند در این بستر تجلی تام دارد. آنچه تمام تغییرها و دگرگونی‌ها را در انسان پوشش می‌دهد و او را از تشابه‌ها و تعارض‌ها می‌رهاند، همان اسم اعظم است که تمامی نام‌های دیگر را هماهنگ و اداره می‌کند.» (آشتیانی، ۱۳۷۰، ۳۶۲) همین است که سخن از «احاطه انسان بر تمام جهان به میان می‌آید. آن مرتبه که انسان در آن قرار می‌یابد، پله‌ای برتر و فراتر از منزلت همه جهان، همه اشیا و آفریده‌های دیگر است.» (آشتیانی، ۱۳۷۰، ۱۳۱) و تنها انسان است که می‌تواند از فراز منزلت و رتبه خود به دیگر پدیدارها بنگرد و آنها را به تماشا بنشیند.

۲-۳. از جذبه تا حیرت

عارفان نام‌های خداوند را در دو رده و مقوله جلالی و جمالی جای می‌دهند. جمال به معنای زیبایی، جذبه، کشش، دعوت و تماشاست. اما جلال معنای دیگری دارد: شکوه، جبروت، هیبت، سیطره و... آنچه به مهربانی، لطف و رحمت می‌خواند و دری به باغ‌آشنایی و تماشا می‌گشاید، صفت جمالی است. اما آنچه به قهر و ناز و گریز و عزت و دامن‌کشیدن و شکوه تعلق می‌گیرد و راه را از اوج ناز به روی نیازمندان می‌بندد، صفت جلالی است. جمال سازش می‌کند و جلال می‌ستیزد. جمال با نوازش معنا می‌شود و جلال با کبریا، اما این نیز تنها در سطح معنا به چشم می‌آید. آنچه در ژرفا به دست می‌آید، رابطه‌گرایی است میان